

Setinský, Jiří

Problém krize v buržoazní politické ekonomii

In: *Teorie krizí v Československu*. Vyd. 1. V Praze: Státní pedagogické nakladatelství, 1964, pp. 9-33

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119596>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

PROBLÉM KRIZE V BURŽOAZNÍ POLITICKÉ EKONOMII

Úkolem práce je kriticky zhodnotit teorie krize v české a slovenské buržoazní politické ekonomii. Je jasné, že tento úkol může být splněn jen tehdy, ukážeme-li i na souvislost oněch teorií s celkovým proudem buržoazního ekonomického myšlení. Jako se československé hospodářství rozvíjelo v úzké souvislosti se světovým hospodářstvím, právě tak i buržoazní ekonomické myšlení v Československu bylo pod silným vlivem názorů běžných v hlavních kapitalistických státech. Můžeme dokonce i říci, že názory hlásané v Československu byly v podstatě vždy ozvěnou názorů zahraničních, zejména anglických, amerických, německých, švédských. Proto je tím naléhavější dotknout se, třeba jen letmo, základních otázek vývoje buržoazních teorií krizí.

Co se týče teorie krize a s tím i spojené teorie hospodářského cyklu v buržoazní politické ekonomii, je tu složité pojetí. Určitý teoretický zájem vzbudily krize pochopitelně velmi brzy. Zvlášť aktuálním problémem se však staly až tehdy, když se již naplno odhalil konflikt třídních zájmů buržoazie a proletariátu. V krizích vrcholí všechny rozpory reprodukce kapitálu, krize ukazují jeho neschopnost zvládnout výrobní síly, které vyvolal v život. Proto nebyla buržoazní politická ekonomie nikdy s to podat vskutku vědeckou teorii krize. Neboť udělat to, bylo by znamenalo dokázat i historickou omezenost kapitalismu. Proto se přístup buržoazních ekonomů k problematice krize vždy vyznačuje snahou zastřít skutečnou příčinu a podstatu krize.

V různých konkrétních historických podmínkách však volí buržoazní ekonomové různé metody, jimiž chtějí tohoto cíle dosáhnout. Nápadným předělem je tu pak vznik všeobecné krize kapitalismu a — přesněji řečeno — v ní léta krize 1929—1933, kdy si buržoazie intenzivně uvědomila bezprostřední vážné nebezpečí, jež jí hrozilo.

V rámci této stati není pochopitelně možné podat vyčerpávající výklad o buržoazních teoriích krizí a cyklu vůbec, neboť buržoazní literatura vztahující se k tomuto tématu je bezbřehá. Proto se při výkladu omezíme ve dvou směrech. Jednak se budeme zabývat jen moderními teoriemi, tj. zejména názory XX. století, jednak středem naší pozornosti bude hlavně postavení problému krize z hlediska významu, který byl krizi v různých etapách vývoje kapitalismu přikládán.

Při tom se samozřejmě budeme opírat o myšlenkový aparát, s nímž buržoazní ekonomové k této otázce přistupovali.

Výklad o vývoji postavení problému krize v buržoazní politické ekonomii pak rozdělíme na dvě části: 1. období do vzniku všeobecné krize kapitalismu, 2. období I. etapy všeobecné krize kapitalismu.

1. Teorie krize v období do vzniku všeobecné krize kapitalismu.

Nápadným zjevením v buržoazní politické ekonomii z období konce kapitalismu volné soutěže a vzniku imperialismu je celkem podřadné místo, které otázka krize zaujímá. Na jedné straně se hledají pro krize nejrůznější výklady. Německý autor Bergmann jich napočítal už v roce 1895 stotřicet. Píší se i monografie, jako např. práce Tugana-Baranovského o krizích v anglickém hospodářství. Na druhé straně však v oficiální akademické politické ekonomii zůstává tato otázka na okraji. Zejména je tomu tak ve velkých syntetických pojednáních, jež mají podat ucelený obraz o systému kapitalistického hospodaření a jež chtějí buržoazní politické ekonomii hledat nové cesty.

Tento pohled na krize souvisel i s metodami, které koncem minulého století v buržoazní politické ekonomii převládly; ve Francii, v anglosaském světě i v Německu a Rakousku se v této době silně rozšířily názory marginalistické školy, v nichž měla ústřední postavení myšlenka rovnováhy jako přirozeného, normálního stavu, k němuž vývoj v kapitalismu vždy spěje. Rovnováha byla zároveň spojována s principem marginalismu, podle něhož je cena určena nabídkou a poptávkou na základě hraniční užitečnosti, mzda hraniční produktivitou práce a úrok hraniční produktivitou kapitálu. Při volné hře hospodářských sil pak podle této teorie dostane v rovnováze každý ze zúčastněných činitelů tolik, kolik mu podle jeho hraniční užitečnosti, resp. produktivity patří. Takto prý rovnováha zabezpečí ideální stav maximálního uspokojení, kdy neexistuje vykořisťování. Tento stav může být narušen jen tehdy, jestliže by vznikla nějaká překážka volného působení hospodářských sil. Tak je sice např. možná nezaměstnanost, neplyne to však nutně ze samotné povahy kapitalistického hospodářství, nýbrž z toho, že dělníci trvají na mzdách nepřiměřených dané úrovni hraniční produktivity. Dostatečným snížením mezd by prý bylo vždy možno nezaměstnanost odstranit. Tato teorie popírala dále i možnost všeobecné nadvýroby. Jednou z tezí, o něž se opírala, byl totiž též známý Sayův zákon odbytu, poučka, že nabídka tvoří bezprostředně i poptávku. Z toho plyne, že je možná jen díleč nadvýroba u některého zboží. Tato poučka má jisté racionální jádro, je-li aplikována na prostou zboží výrobu, neboť předpokládá, že bezprostředním cílem výroby je užitná hodnota. Je však hrubým překroucením skutečnosti v podmínkách kapitalismu, kdy hnacím motivem je zisk. Teorii rovnováhy se však tato poučka přesto hodila, neboť uvedená teorie viděla východisko pro stanovení hodnoty v užité hodnotě. V jejím pojetí byl tak i kapitalismus nakonec systémem vyrábějícím bezprostředně pro uspokojení potřeb.

V souvislosti s „robinzonovským“ přístupem ke zkoumání hospodářského dění byla pro teorii rovnováhy výchozím bodem rovnováha jednotlivého kapitalistického podniku. Rovnováha celého hospodářského systému pokládala se pak za prostou mechanickou sumu jednotlivých dílčích rovnováh. Teorie rovnováhy vlastně abstrahovala od kapitalistických výrobních vztahů. Proto přehlížela i disproporce vyvolané vnitřními rozpory kapitalismu, disproporce, jež jsou v kapitalismu právě tak normální, nebo ještě spíše normální než proporce nutné pro rovnováhu, i když tendence k rovnováze nesporně působí, chápeme-li ji např. jako soulad mezi výrobou jednotlivých složek společenského produktu a jejich potřebou. Teorie rovnováhy takové skutečnosti sice připouštěla, měla je však zároveň za něco abnormálního, nepřirozeného. Podstatu krize viděla právě v jejich existenci, tj. v porušení rovnováhy. Protože abstrahovala od rozporů kapitalistické reprodukce, nemohla pochopit, že je tomu právě naopak, že krize, jakožto proces, jímž se dočasně odstraňují disproporce vyvolané rozpory kapitalistické reprodukce, je ve skutečnosti i nástrojem dočasného obnovení rovnováhy.

Je tedy pochopitelné, že celému směru buržoazní politické ekonomie, který se opíral o teorii rovnováhy, krize se do systému výkladu nehodila. Proto se o ni příliš nezajímal a pokud o ní hovořil, vykládal ji popřípadě i z příčin ležících mimo systém kapitalistického hospodářství. (Jde o tzv. exogenní teorie.) Např. Walras, jeden z čelných představitelů marginalismu, se krizí nezabývá vůbec. Pareto ji vyvozuje z faktorů psychologických, tj. má ji prostě za výsledek změn v náladách podnikatelů, za výsledek jejich střídavého optimismu a pesimismu. Podobně se vyjadřuje i Marshall, pro něhož jsou hlavními příčinami krizí a hospodářského cyklu změny ve vyhlídkách do budoucna a změny v důvěře v tyto vyhlídky, což se odráží v úvěru a v cenách. Konečně W. S. Jevons položil příčinu krizí nejen mimo kapitalistické hospodářství, nýbrž i mimo zeměkouli. Krize jsou prý způsobeny slunečními skvrnami, které mají vliv na úrodu a ta prostřednictvím stavu zemědělské výroby zase na krize. Protože se sluneční skvrny opakují pravidelně, opakují se prý pravidelně i krize. Jevons promítl svůj domnělý vztah mezi slunečními skvrnami a krizemi hodně daleko do raného kapitalismu, avšak jeho teorii uznala za neudržitelnou i buržoazní ekonomie. Byla na první pohled příliš fantastická. Kromě toho se ukázalo, že neúrody a krize neprobíhají v nutné časové souvislosti a nadto že Jevons některé krize prostě vynechal, jestliže se s jeho teorií časově neshodovaly.

Obdobný je i postoj rakouské psychologické školy. Její vůdčí představitel, Böhm-Bawerk napsal, že „teorie krize nemůže nikdy být zkoumáním oddělené části sociálně ekonomických jevů, nýbrž je, nemá-li být diletantským zmetkem, vždy poslední nebo předposlední kapitolou napsaného nebo nenapsaného ekonomického systému, zralý plod poznání všech sociálně ekonomických

procesů a jejich vzájemné souvislosti a součinnosti“¹⁾). To je jistě hluboké a výstižné ocenění významu problému krize a jeho postavení ve výkladu ekonomického systému kapitalismu. O to podivnější je skutečnost, že Böhm-Bawerk se jím sám neřídil. Jeho stěžejní dílo *Kapital und Kapitalzins* totiž o krizi nepojednává. A podobně je tomu i u významného představitele marginalismu v USA v oné době, u J. B. Clarka.

Za těchto okolností není divu, že problém krize jen vegetuje v pracích učebnicového rázu, jejichž pedagogický účel nutí všimnout si i toho, co „čistá teorie“ přehlíží. Avšak i zde se krize zkoumá jen jako jakási zvláštnost v celé systematické, o níž je nutno se zmínit jen pro úplnost výkladu. Zpravidla se o krizi mluví v souvislosti s rozdělením důchodů a se spotřebou. To samo již naznačuje, že krize není pokládána za otázku výroby, nýbrž rozdělení. Počátkem tohoto století v Rakousku i v Německu velmi rozšířená učebnice *Grundriss der Politischen Ökonomie* od profesora vídeňské university E. Philippoviche nevěnuje krizím ani samostatnou kapitolu, nýbrž pojednává o nich v kapitole nazvané eufemisticky „Nevyrovnaný poměr mezi výrobou a spotřebou“.

Své vlastní uplatnění pak nalézá otázka krize v monografiích, v nichž jsou rozvíjeny různé teorie krize. Tyto teorie se opírají o jednotlivé dílčí stránky a rysy kapitalistické reprodukce a zhusta navazují na prvky klasické politické ekonomie.

Se zřetelem na význam, jaký mají v kapitalistickém hospodářství peníze a úvěr, byl pohopitelně nasnadě výklad krize právě na tomto základě. Tak Laveley viděl příčinu krizi v odlivu zlata do ciziny, jenž si vynutí silné omezení úvěru, z čehož pak nutně vyplyne pokles výroby a cen. Tak propuká krize. Juglar (*Des crises commerciales et de leur retour périodique*) doplnil tuto teorii názorem, že krize i prosperita jsou vždy závislé na stavu cen. Krizi vždy předchází vzestup cen a krize propuká, jakmile se vzestup cen zastaví. Vzestup cen je přerušen proto, že zhoršuje obchodní bilanci, takže nedostatečný vývoz zboží musí být nahrazen vývozem zlata, až nastanou účinky popsané Laveleyem. Povrchnost této teorie je zřejmá. Konstatuje vlastně pouze význam pohybů cen i úvěru a není s to vysvětlit příčiny těchto pohybů.

Odraz klasických teorií je nejzřetelnější u teorií podkonsumpčních, jejichž duchovním otcem je zejména Sismondi. Jeho názory se objevují v různých variantách u Rodbertuse a J. A. Hobsona.²⁾ Společně těmto názorům je to, že vidí příčinu krizi v nadvýrobě, způsobené nerovnoměrným rozdělením důvodů, jehož důsledkem je příliš nízký, resp. i klesající podíl dělníků na produktu. Tak Rodbertus. Hobson zase zdůrazňuje, že většina bohatství náleží malé části společnosti, jejíž důchody rostou rychleji než její spotřeba. Z toho vyplývá přebytek úspor, který je investován, až dojde k nadvýrobě. I když tyto teorie

¹⁾ Citováno podle „Handwörterbuch der Staatswissenschaften“, II. vyd., heslo „Krisen“.

²⁾ Viz např. J. A. Hobson „Evolution of Modern Capitalism“ a „The Industrial System“.

ukazují správně na důležité rysy reprodukce kapitálu, přece jenom nemohou podat správné vysvětlení krize. Ztroskotávají již na tomto: Jak je možno vysvětlit krizi z nedostatečné spotřeby, když právě bezprostředně před krizí dosahují mzdy a vůbec spotřeba dělnictva nejvyšší úroveň?

Na nepřiměřenou odměnu dělnictva v souvislosti s krizemi ukazuje i jeden z nejvýznamnějších buržoazních teoretiků krizí z konce minulého a počátku našeho století, M. Tugan-Baranovskij.³⁾ Tento fakt má však u něj podřízený význam. Není totiž přímou příčinou krizí, nýbrž především faktorem významným pro akumulaci kapitálu. Tugan-Baranovskij vidí hlavní příčinu krizí v disproporcionalitě výroby způsobené anarchií kapitalistického hospodářství. Stále se hromadící kapitál tlačí na výrobu a snaží se ji rozšířit, při tom však nelze zajistit pro neorganizovanost kapitalistické výroby proporcionalní rozdělení kapitálu (a tím i výroby), jež by umožnilo odbyt zboží. Čas od času se tyto obtíže vyhroťí tak, že propuká průmyslová krize.

Teorie Tugana-Baranovského vyzvedá rovněž podstatné rysy kapitalistické reprodukce. Přece však je nápadná její jednostrannost, která vede i k naprostému zkreslení skutečnosti. Tugan-Baranovskij sice uznával antagonismus kapitalismu (jeden čas dokonce koketoval s marxismem a patřil mezi legální marxisty), avšak jeho podstatu nepochopil. Podle Tugana-Baranovského se totiž mohla v ideálním případě kapitalistická výroba rozvíjet bez jakékoliv nutné souvislosti s osobní spotřebou, tj. pouze na účet výrobních prostředků. Tím naprosto popřel, že by pro krize měl význam rozpor mezi výrobou a spotřebou. Výroba prý může růst do nekonečna i při neustále absolutně se snižující spotřebě. Co by se stalo v tomto případě s pracujícími, to Tugan-Baranovskij ponechal stranou. Schematicnost a odtrženost této teorie od skutečnosti je zřejmá. Její autor v podstatě vycházel z Marxových reprodukčních schemat, avšak nepochopil je. Viděl v nich pouze hru čísel a v té se mu ztratil skutečný život.

Jak z teorie podspotřeby tak i z teorie Tugana-Baranovského se však nabízely i určité závěry; obě totiž naznačovaly i možnost výběru prostředků, jimiž by bylo možno krize v rámci kapitalismu překonat nebo alespoň podstatně oslabit. Jestliže příčinou krizí je nesprávné rozdělení důchodů vedoucí k podspotřebě a překapitalizování, nabízí se např. možnost fiskálních zásahů k docílení úměrnějšího rozdělení důchodů. Je-li pak příčinou krize nedostatek plánovitosti a organizovanosti, není přece vyloučeno, že i v rámci kapitalismu nelze tyto nedostatky nějak překonat. Jak uvidíme hned v dalším výkladu byly tyto závěry skutečně také vysloveny.

Teorie rovnováhy byla hlavním zdrojem optimismu buržoazních ekonomů v poměru ke krizím. Zároveň však pro svůj optimismus hledali opěrné body i v nových jevech ve vývoji kapitalismu. Poslední čtvrtina XIX. století je dobou,

³⁾ Zde vycházíme z výkladu v jeho „Základech politické ekonomie“.

kdy se formoval imperialismus, jehož podstatou je vystřídání volné konkurence monopolu. Nyní byl v představách praktiků i četných teoretiků kapitalismus konečně objeven prostředek pro řízení výroby, nástroj umožňující organizaci výroby v měřítku přesahujícím hranice jednotlivého podniku. Kapitalismus prý našel konečně možnost i schopnost, jak řídit sama sebe. V pracích věnovaných krizím zaznívá proto i tento tón; díky působení monopolů je možno krize vyloučit nebo aspoň jejich účinky podstatně oslabit. To se již podle některých názorů dokonce i stalo. Hlasatelům těchto názorů kupodivu nevadilo, že jejich zásadní výchozí koncepce počítala s volnou soutěží jako s předpokladem uplatnění výhod hospodářské rovnováhy, tedy s protikladem monopolu. Setkáváme se tak se zajímavým jevem. Na jedné straně zůstává jako obecné teoretické hledisko a východisko teorie rovnováhy, počítající s volnou soutěží s hladce fungujícím cenovým mechanismem a s plným využitím výrobních zdrojů. Krize je tedy v tomto případě v kapitalistickém hospodářství cizorodým jevem. Na druhé straně se připouští nutnost monopolů, s tím spojené omezování výroby i omezení využívání výrobních zdrojů jako nástroje proti krizím. Máme zde co dělat se zřejmým rozporem v buržoazní ekonomické teorii, nad nímž se však buržoazní ekonomové nijak nezamýšleli.

Tak Liefmann, známý německý buržoazní ekonom, který se otázkami monopolů velmi zabýval, označil jejich vznik za svépomoc kapitalismu proti krizím.⁴⁾ Podobné názory nalézáme i ve velmi rozšířených učebnicích, které shrnují běžné ekonomické názory své doby, jako v již zmíněném Philipovichově *Grundrissu der Politischen Oekonomie*, v Conradově *Grundrissu zum Studium der Politischen Oekonomie* i ve významné učebnici amerického ekonomu F. W. Taussiga *Principles of Economics* (první vydání z r. 1911), i když zde s jistými výhradami. *Handwörterbuch der Staatswissenschaften* (2. vydání z roku 1900) uvádí v hesle *Krisen* celou řadu faktorů, jež by mohly krize odvrátit nebo aspoň zmírnit, jako je vhodná dopravní, výrobní, spotřební, duchová a finanční politika státu, jehož i činnost podnikatelských, dělnických (!) i spotřebitelských organizací. V téže práci dokonce čteme: „Jestliže Anglie a Německo byly ušetřeny po celá desetiletí tak akutní krize, jaká postihla ještě v roce 1893 Severní Ameriku, pak je snad možno přičíst tuto potěšitelnou skutečnost lepší kontrole, kterou získala v těchto zemích moc státu a korporací nad průběhem hospodářského života.“

K těmto hlasům se připojuje i revizionismus, který v dělnickém hnutí nabývá stále většího vlivu. Bernstein sice konstatuje, že monopoly nemohou rozpory kapitalistického hospodářství odstranit natrvalo, zároveň však píše, že „kartely, syndikáty a trusty mohou omezováním výroby působit na zmenšení nebezpečí krize“ a hlásá, že „popírat to, bylo by zapřítí přednosti organizace před

⁴⁾ Viz „Kartelle und Trusts“.

anarchistickou konkurencí“. To se prý však děje, když se zásadně popírá, že kartely mohou mít na povahu a četnost krizí zmírňující účinek.⁵⁾ S určitými prvky těchto názorů se setkáváme i u Hilferdinga, i když autor *Finančního kapitálu* v této době ještě hodnotí význam monopolů pro krize celkem správně.

Nezbytně se nám ovšem vnučuje otázka: Co vedlo k tomu, že problematice krize bylo v této době vykázáno tak podřadné místo? Znamená to snad, že krize skutečně nebyly nebo že byly zcela bezvýznamné? Studium cyklů z této doby nám ukazuje opak. Zejména od roku 1900 jsou krize ostré, následují celkem v krátkých intervalech a zachvacují stále větší okruh zemí, prakticky celý svět. Zdá se však, že pštroší politiku buržoazní politické ekonomie v této otázce můžeme vysvětliti takto: I když ke krizím docházelo, nebyly toho druhu, že by ohrožovaly samotnou existenci kapitalismu. Přes všechny hospodářské ořesy prožíval kapitalismus od 90. let minulého století rychlý technický i ekonomický vzestup. Můžeme si zde připomenout i Leninova slova, která napsal v práci *Imperialismus jako nejvyšší stadium kapitalismu*, že kapitalismus roste v této době rychleji než dříve, přestože již vstoupil do období svého úpadku. Třídní boj byl reformistickými vůdci dělnických stran v západních zemích otupován a zaměřován na politická práva a dobytí ústupků v rámci kapitalismu. Ani v krizích nedocházelo k stávkám, které by byly bývaly s to ohrožovat přímo kapitalistický řád.

Uvedli jsme, že problém krize byl odsunut stranou zkoumání i díky aplikované metodě, jež spočívala na teorii rovnováhy. Ta byla v podstatě statická, nakolik s touto rovnováhou počítala jako s normálním stavem hospodářství. Problém krize tak mohl být vzat v úvahu ve zvýšené míře jen tehdy, jestliže se změnil způsob nazírání, tj. jestliže se přešlo od statického pojetí k dynamickému. Z toho ještě však zdaleka neplyne, že se musí také dostat do správného světla. Za prvé, jestliže krize souvisí s dynamikou kapitalistického hospodářství, neplyne z toho nikterak jejich nutná souvislost s třídními vztahy v kapitalismu, nýbrž je možno je odvodit např. i ze změn technických, za druhé, jestliže se staví do popředí pohyb kapitalistického hospodářství pozorovaný a chápaný v celku, je možno na tom vybudovat pojem „konjunkturního vlnění“ a zdůraznit prostě střídání vzestupných a sestupných fází v hospodářském vývoji, aniž by zde nutně musila mít ústřední místo krize, od níž by tento pohyb, resp. vlnění vycházelo. Je-li toto pojetí realističtější tím, že bere v úvahu skutečnosti, před nimiž nelze beztrestně zavřít oči, má pro buržoazii nesporně zároveň i výhody, neboť ulamuje teorii krize nebezpečný hrot namířený proti kapitalistickému řádu.

Toto nové pojetí je vyjádřeno Schumpeterovou, Aftalionovou a Mitchellovou teorií krize a hospodářského cyklu vůbec.

⁵⁾ „Předpoklady socialismu“, str. 86, Praha 1902.

Teorie J. A. Schumpetera⁶⁾, vyložená v jeho *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung* a v některých článcích, vznikla zřejmě pod bezprostředním vlivem hospodářského vývoje od počátku XX. století do vypuknutí první světové války. Je to období značného vědeckého, ekonomického i technického rozmachu. Rychle se rozšiřuje používání elektřiny a spalovacích motorů, vzniká průmysl motorových vozidel, začíná se období kapitalistické racionalizace, objevuje se taylorismus i běžící pás. Jak udává akademik Varga, roste v letech 1900—1913 výroba kapitalistických zemí ročně průměrně o 5 % a stoupá (1900—1913 = 100) z indexu 72 v roce 1900 na 121 v r. 1913. V této situaci vystupuje v roce 1912 Schumpeter s teorií, že krize jsou výsledkem tzv. „innovací“, tj. novot, nových výrobních a prodejních kombinací, jejichž iniciátory jsou zvláště zdatní podnikatelé. Tyto novoty nevyrostají organicky z dosavadních výrobních metod, nýbrž objevují se vedle nich, vystupují přitom masově a současně. Tyto novoty se musí vřadit do stávající struktury hospodářství, jež se jim zase naopak musí přizpůsobit. Výsledkem je deprese, resp. krize, jejíž podstatou je úsilí národního hospodářství o nový rovnovážný stav, který by se přizpůsobil novým datům změněným následkem poruch vzestupu. Novoty, nové kombinace jsou tedy jak příčinou vzestupu (neboť vyvolávají potřebu nových materiálů, výrobních zařízení, staveb atd.), tak i krize.

U Schumpetera se tak vztah mezi rovnováhou a krizí jeví v novém světle. Krize není porušením rovnováhy, nýbrž nástrojem pro její obnovení na novém, vyšším vývojovém stupni hospodářství. Krize tedy není něčím, co by bylo povaze kapitalistického hospodářství vnitřně cizí, nýbrž je to jev s jeho vývojem nutně spojený.

Na druhé straně však přivádí nás Schumpeterova teorie — domyšlena do důsledků — k překvapujícím závěrům. Jestliže krize souvisí se zaváděním technických novinek a s technickým pokrokem, plyne z toho, že je vlastně nelze hodnotit záporně, nýbrž že je to nutná pokuta, kterou kapitalismus za pokrok platí. Dřívější buržoazní ekonomové zápolili s problémem nadvýroby a pracně se snažili dokazovat, že není možná všeobecná, nýbrž jen částečná nadvýroba. Tomuto důležitému aspektu, v němž se zvláště jasně projevuje třídní rozpor kapitalismu, se Schumpeter prostě vyhnul a krizi převedl na následek technických převratů. Schumpeterovi se tedy podařila z hlediska potřeb buržoazie nejvyšší šťastná koncepce. Dokázal nutnost vyvodit krize přímo z vývoji kapitalismu a přitom ulomil hrot všem možným námitkám, které je možno proti kapitalismu na základě krizí uplatňovat. Navíc postavil krizi dokonce do příznivého světla. V tom je třídní smysl této teorie.⁷⁾

Téměř současně s teorií Schumpeterovou vzniká i jiná teorie, jež má ve

⁶⁾ J. A. Schumpeter, „Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung“, poprvé vyšlo v r. 1912.

⁷⁾ K Schumpeterovi se ještě vrátíme v souvislosti s jeho teorií kapitálu. Zde o ní nehovoříme, neboť se nevztahuje bezprostředně k Schumpeterově teorii krize.

výkladu cyklu podnes význačně postavení. Je to teorie Alberta Aftaliona, s níž se v podstatných rysech shoduje i teorie A. Spiethoffa.⁸⁾ Obě teorie vycházejí, řečeno terminologií marxistické ekonomie, z rozporu mezi I. a II. skupinou výroby a z toho, že při růstu výroby má zvláštní význam růst výroby výrobních prostředků. Říkají, že nové odbytové možnosti podníti rozsáhlou investiční výstavbu, jejíž dokončení trvá poměrně dlouhou dobu. Během ní je relativně menší nabídka hotových výrobků, při čemž investiční výstavba, vedoucí i k zvýšení zaměstnanosti, ještě zvyšuje poptávku po těchto výrobcích. Nakonec se však po dokončení investic projeví nadměrná nabídka hotových výrobků, jejichž ceny klesají. Propuká nadvýroba a s ní krize.

Obě teorie, jak Spiethoffova, tak i Aftalionova, spojují tedy krizi s všeobecnou nadvýrobou. Je však mezi nimi jistý rozdíl co do vysvětlení okolností, za nichž krize propuká. Aftalion klade důraz na přesycení trhu spotřebními předměty. Spiethoff naproti tomu tvrdí, že příčinou zlomu vzestupu je přesycení fixním kapitálem, k němuž nadto chybí potřební dělníci. Prakticky však oba vidí jádro problému v neúměrně rozbujelé výrobě výrobních prostředků.

Aftalion v rámci své teorie formuloval i tzv. princip akcelérátoru,⁹⁾ podle něhož i malé změny v poptávce po spotřebních předmětech působí několikanásobné změny v potřebě výrobních prostředků. Dejme tomu, že se např. používá ve výrobě 100 obuvnických strojů, z nichž je ročně nutno obnovit $\frac{1}{10}$. Pripusíme dále, že spotřeba obuvi stoupne náhle o 10 procent. V tomto případě je nutno zvýšit výrobu obuvnických strojů o 10 kusů, což však vzhledem k dosaavadnímu rozsahu obnovy (tj. 10 kusů strojů ročně) znamená nutnost zvýšit výrobu strojů o 100 procent. Kdyby pak v dalších letech potřeba obuvi stoupla ne o dalších 10 procent, nýbrž jen o 5 procent, klesla by poptávka po strojích na 15 kusů (cca 10 kusů na obnovu plus 5 na zvětšení rozsahu pánku).

Princip akcelérátoru není sám o sobě teorií krize, stal se však v rámci Aftalionovy teorie podkladem pro vysvětlování určitých procesů ve vývoji cyklu. Má v sobě dokonce i jisté racionální jádro, pokud ukazuje na význam výroby výrobních prostředků pro rozvoj výroby vůbec. (Na tomto místě se nemůžeme zabývat kritikou akcelérátoru. Odkazujeme tu na práce sovětských autorů, např. na Bljuminovu práci *Krizis sovremennoj buržuaznoj političeskoj ekonomii*.)

Jestliže Aftalion i Spiethoff správně spojují krizi se všeobecnou nadvýrobou, nelze zároveň nevidět, že se jejich koncepce pohybují celkem ve stejných myšlen-

⁸⁾ Albert Aftalion, *Les Crises périodiques de surproduction*, Paříž 1913. Stručný vlastní výklad Aftalionovy teorie viz „Business Cycles and National Income“, sborník pod redakcí A. A. Hansena. Arthur Spiethoff: hlavně heslo „Krisen“ v *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, 4. vyd. 1925. Poprvé vyložil Spiethoff svou teorii v článku „Vorbemerkungen zu einer Theorie der Überproduktion“, *Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswissenschaft* 1902.

⁹⁾ Princip akcelérátoru formulovali i jiní ekonomové, např. J. M. Clark, T. N. Carver, přibližně ve stejné době jako Aftalion, jež zde uvádíme spíše jako reprezentanta než jako objevitele myšlenky.

kových oblastech jako Schumpeterova teorie. Nevidí samozřejmě příčinu nadvýroby v třídních rozporech kapitalistické společnosti, nýbrž prostě v tom, že výstavba nových výrobních kapacit trvá dlouho, jejich produkty přicházejí na trh, který se postupně zaplňuje, takže působením nových kapacit se tíseň na trhu ještě zvětšuje. Aftalionův akcelerační princip sice vyjadřuje v určité míře reálně probíhající procesy v kapitalistické reprodukci, jejich obsah a smysl však překrucuje. Vidí příčiny cyklických výkyvů výroby přímo v reprodukci fixního kapitálu, kdežto ve skutečnosti reprodukce fixního kapitálu tvoří jen materiální základ cyklického vývoje. Podobně jako Schumpeter vidí tedy i Aftalion a Spiethoff příčiny krizí nakonec v technické, ne ve společenské stránce reprodukce.

V této době vzniká konečně ještě další koncepce zkoumání krize, koncepce, jež získala nadále značný vliv a jež položila dokonce základy k samostatnému odvětví buržoazní ekonomie — konjunkturálnímu výzkumu. Je to teorie amerického ekonomy W. C. Mitchella, formulovaná poprvé v knize *Business Cycles* vydané v roce 1913. Tato práce se stala východiskem k obsáhlému výzkumu konjunktur, jehož výsledky zahrnuje např. zpráva vypracovaná z podnětu vlády USA *Business Cycles and Unemployment* (vyšlo v roce 1923), na níž měl hlavní podíl právě Mitchell, a konečně přepracovaná verze Mitchellovy knihy *Business Cycles the problem and its setting*, vydaná poprvé v roce 1927 a od té doby ještě nejméně třináctkrát.

Bezprostředními podněty k Mitchellově práci bylo několik těžkých krizových otřesů, kterými americké hospodářství prošlo v letech 1900—1913. Docházelo tu zejména k ostrým úvěrovým krizím, přímo k panikám, jimž se mělo napříště čelit důkladnou reorganizací úvěrové soustavy — *Federálním rezervním systémem* — jenž se měl stát též jakýmsi nástrojem regulování konjunktury. Všechny tyto okolnosti vzbudily velký zájem o studium fakt, z nichž by bylo možné usuzovat na budoucí hospodářský vývoj. Mitchellova koncepce těmito požadavkům plně vyhovovala. Obecně metodicky vycházela z americké institucionální školy, jež byla po dlouhou dobu v americké politické ekonomii rozšířena a jejímž byl Mitchell sám čelným představitelem. Institucionální škola se svým přístupem ke zkoumání hospodářských jevů značně lišila např. od rakouské školy. Ta vycházela od izolovaného individua, kdežto institucionální škola zdůrazňuje spíše společenskou stránku hospodaření. Předmětem jejího zkoumání jsou instituce, čímž rozumí všechny hlavní formy hospodářských zvyklostí a organizací, jejichž prostřednictvím a v nichž se projevuje hospodářská činnost. Tyto instituce jsou vždy společenského, kolektivního, ne individuálního rázu. Studovat ekonomické dění znamená pak studovat tyto instituce. Úkolem ekonomické vědy tedy není hledat ekonomické zákony, nýbrž popisovat stávající instituce. Tento metodický princip nám již dostatečně odhaluje nevědeckost a apologetický smysl institucionální školy. Strach před domyšlením působení ekonomických zákonů ji vede i k zdůrazňování psychologického charakteru institucí, jež jsou prý obecně platným.

stanoviskem myslí a obecně přijatým zvykem jednání. Existují jen proto, že si lidé na ně zvykli, že je trpí a že rozhodnutí, zda mají být podrženy nebo zavrženy, není otázkou objektivního hospodářského vývoje, nýbrž otázkou etického nebo estetického hodnocení. Možnost reformování kapitalismu je tak teoreticky zdůvodněna a osvětlení sociálního smyslu této školy nepotřebuje dalších komentářů.

Institucionální škola si tedy klade za úkol popsat mechanismus určitých hospodářských institucí. Z tohoto obecného základu vychází i Mitchell při výkladu cyklu. Především chce popsat mechanismus kapitalistického hospodářství a na tomto podkladě pak popisuje i konjunkturální cyklus.

Mitchell především jen eufemisticky spojuje cyklus s kapitalismem. Ukazuje, že se cykly stávají význačným jevem teprve ve společnosti s vyvinutým peněžním hospodářstvím. Píše, že je „organické spojení mezi tou složitou formou ekonomické organizace, již můžeme nazvat obchodním hospodářstvím (business economy) a opakujícími se cykly prosperity a deprese“.⁴⁰ Mitchell dále ukazuje, že tyto obchodní podniky se ve své činnosti řídí ziskovými motivy. Zabývá se celou řadou různých teorií krize a říká, že každá z nich objasňuje jen určitý aspekt problému a že účinky faktorů, o něž se opírají, lze pochopit jen z hlediska jejich vlivů na zisk. Mitchell si také všímá rozporu mezi organizovaností výroby uvnitř jednoho podniku a anarchií výroby v celku. Konstatuje, že konjunkturální cyklus patří k neplánovaným výsledkům organizačního schematu.

Jak vidíme, je Mitchell schopen celé řady velmi správných postřehů. Jeho práce je cenná zejména pro bohatství nashromážděného materiálu. To však nemění nic na apologetickém smyslu jeho teorie, jež vychází z vulgárně ekonomického chápání ekonomických kategorií. Ukažme si to na některých příkladech.

Zmínili jsme se již, že Mitchell jen vyhýbavě spojuje krize a cyklus s kapitalismem. Hovoří místo toho o „obchodním hospodářství“, jež převládá v zemích s „vysoce vyvinutou evropsko-americkou kulturou“. Vulgárně chápe i zisk, jenž je u něho prostě rozdíl mezi příjmy a výdaji podniku. Tím ovšem mizí třídní obsah kategorie zisku, který je možno v tomto pojetí aplikovat stejně na kapitalistický podnik jako na podnik malovýrobce.

Mitchell připouští, že existuje jeden činitel, z jehož působení by bylo možno vysvětlit celý cyklus, a domnívá se také, že podobné vysvětlení by bylo ideální teorií cyklu jak z praktického, tak i z vědeckého hlediska. Aby však cyklus bylo možno objevit, je nejprve třeba znát jevy, které mají být vysvětleny, jakož i cesty, jež vedou k mnohostranným přímým i nepřímým účinkům onoho činitele. Proto Mitchell popisuje nejprve mechanismus kapitalistického hospodářství a pak popisuje i průběh cyklu. Tím též vrcholí jeho práce. Mitchellovou snahou zde je ukázat na naprostou nepravdivost v průběhu cyklů a vykonstruovat „bezkr-

⁴⁰) Business Cycles, str. 182.

zový cyklus“. Tvrdí, že ve stejném časovém období je počet cyklů v jednotlivých zemích různý. Z toho plyne, že prý nelze hovořit o jednotném světovém cyklu. Tvrdí také, že délka ekonomických cyklů je velmi rozdílná. Z toho Mitchell dovoduje, že „každý cyklus je jedinečnou historickou epizodou“, jež se významně liší od svých předchůdců a jež se nebude již nikdy v budoucnu opakovat“.

Smysl Mitchellovy koncepce je velmi jasný. Jde o oslabení významu cyklu jako zákonité formy, v níž za kapitalismu probíhá reprodukční proces. Je-li každý cyklus historicky jedinečný, pak není nutno a vlastně ani možno hledat onu základní příčinu. Mitchell pojem cyklu rozměňuje tím, že každý výkyv hospodářského stavu prohlašuje za střídání fází cyklu. Pak ovšem může konstruovat cykly 1—2leté, tříleté, čtyřleté, prostě cykly libovolného množství a libovolné délky.

Konečným cílem je nechat zmizet krizi. K tomu slouží Mitchellova periodizace cyklu. Mitchell odmítá název „krize“ a místo krize zařazuje „recesi“. Fáze cyklu jsou podle něho deprese, oživení, prosperita a recese. Termín „krize“ je prý vhodné podržet jen pro zvlášť intenzivní recese. Tím byl vytvořen podklad pro bezkrizový cyklus, kde fáze „krize“ je nahrazena „recesí“ nebo dokonce „mírnou recesí“. Místo cyklického vývoje, v němž má ústřední místo právě krize, nástroj řešení rozporů kapitalistické reprodukce, od níž pohyb kapitalistického hospodářství vychází, objevuje se nám nyní pouhé konjunkturní vlnění, střídání vzeštných a sestupných fází, kde „recese“ prostě představuje moment obratu.

Apologetický smysl Mitchellovy koncepce je zcela zřejmý. Je však i jasné, že právě pro svou popisnost byla tato myšlenka vhodným východiskem pro buržoazní konjunkturní výzkum, jenž se měl stát i podkladem pro konjunkturní politiku. Na podkladě Mitchellovy koncepce byly konstruovány různé „barometry“ hospodářské situace, z nichž se nejznámějším stalo schema harvardské university. O jeho nevědeckosti svědčí nejlépe to, že z ukazatelů konjunktury vylučuje ten nejdůležitější — vývoj výroby a že si všímá především ukazatelů ze sféry oběhu, cen zboží, kursů cenných papírů a vývoje směnečného úvěru.

Všechny teorie, jimiž jsme se až dosud zabývali, mají stále význačné místo v buržoazní teorii krize a cyklu. Nelze nevidět, že všechny ukazují na důležité stránky kapitalistické reprodukce, jež skutečně mají významné místo v cyklickém vývoji kapitalistického hospodářství, ať už jde o Schumpeterovy inovace nebo o účinky investiční výstavby. (Nejde zde ovšem o nic podstatně nového; na význam investic do fixního kapitálu poukázal už Marx v druhém díle *Kapitálu* v pasážích o oběhu fixního kapitálu.) Zároveň se však tyto teorie vyznačují i jednostranností, a tím i neschopností postihnout skutečnou podstatu a příčiny krizí. V tom se právě projevuje buržoazní omezenost citovaných ekonomů. Snad nejlépe ji dokumentuje jejich názor na všeobecnou nadvýrobu, již v podstatě považují za výsledek disproporcionality a anarchie kapitalistického hospodářství, za výsledek relativně samostatného vývoje výroby výrobních prostředků, ne za

výsledek vykořisťovatelského charakteru kapitalismu. Tento přístup pak ovšem zase otevírá jisté perspektivy pro výklady o možnosti překonání nebo i zmírnění krizí. K tomuto závěru dochází skutečně Spiethoff, který věří, že se lidstvo postupně přizpůsobí kapitalistickému výrobnímu procesu a že překoná jeho „dětské nemoci“.

2. Teorie krize v období I. etapy všeobecné krize kapitalismu.

Jestliže ve vrcholném období kapitalismu volné soutěže a v období vzniku imperialismu stál problém krize celkem v pozadí, mění se situace velmi podstatně v období všeobecné krize kapitalismu. Buržoazie si nyní uvědomila, že se kapitalismus zachvěl ve svých základech, a pochopila, že se staré metody jeho apologetiky dokonale přežily. Důležitým mezníkem zde byla zejména krize, která propukla v roce 1929.

Všeobecná krize kapitalismu s sebou přinesla řadu nových problémů, mezi nimiž zaujímala důležité místo i chronicky nadbytečná kapacita výrobních podniků a její protějšek — chronická průmyslová armáda nezaměstnaných. Vypořádat se teoreticky s tímto problémem, znamenalo provést zejména určitou revizi teorie rovnováhy. V dosavadním pojetí byla tato teorie spojena s automaticky plným využitím všech výrobních možností. Z tohoto hlediska se pak krize i deprese jevily jako naprostá abnormalita v ekonomickém vývoji. Skutečnosti svědčící o chronicky nevyužitých kapacitách i chronické nezaměstnanosti však takové pojetí již nepřipouštěly. Jako trvalé se nyní ukazovaly jevy, které dříve byly příznakem jen krize nebo deprese. S tím bylo možno se vypořádat jen novým pojetím teorie rovnováhy i novým pojetím příčin nezaměstnanosti. To všechno si vyžádalo i nový přístup k problematice krize, jež se nyní v různých kombinacích s ostatními problémy politické ekonomie dostává do popředí zájmu.

Až dosud bylo vyhrazeno jen reformistům a oportunistům, aby poukazovali na rozpory a stinné stránky kapitalismu a zároveň navrhovali jeho reformu, aniž by při tom kapitalismus měl přestat být kapitalismem. Nyní pochopila i buržoazie, že nelze nadále zavírat oči před rozpory kapitalismu, nýbrž že je nutno volit stejnou taktiku, jakou vlastně již dříve volili reformisté. Výsledkem byla známá „revoluce“ v buržoazní politické ekonomii, jež znamenala revizi těch dosavadních pouček, které v nové situaci nebyly udržitelné. Tato „revoluce“, spojená zejména se jménem J. M. Keynese, neznamena ovšem nějaký ústup od dosavadních vulgárně ekonomických premis, neznamena nějaké zvědečnění buržoazní politické ekonomie. Ve výkladu základních kategorií kapitalistické ekonomiky stála tzv. nová ekonomická škola plně na stanovisku svých předchůdců. Keynes sám prohlásil, že dřívější buržoazní politická ekonomie formulovala některé velké „věčné pravdy“, k nimž se chtěl i on hlásit. „Revoluce“ v buržoazní politické ekonomii znamenala tak jen konstrukci systému, který by zabránil naprosté diskreditaci buržoazní politické ekonomie a který by ukázal na nové vývojové perspektivy kapitalismu.

Tyto nové proudy v buržoazním ekonomickém myšlení se ovšem neobjevily hned a naráz po ukončení první světové války. Ta sice vyvolala i silné revoluční vření, nebylo však bezprostředně zřejmé, do jaké míry bude v budoucnu ohrožen průběh reprodukčního procesu kapitálu vůbec. Válka zašáhla hluboko do ekonomiky válčících i neválčících zemí a její účinky se projeví nejprve nejmarkantněji v oblasti měny, úvěru a zahraničního obchodu. Proto otázky měnových reforem, stabilizace rozpočtu i ekonomické stránky reparačních platů upoutávaly v prvních poválečných letech pozornost buržoazních ekonomů nejvíce. Záhy po válce propuká sice v četných kapitalistických zemí ostrá krize. Je však poměrně rychle překonávána, a tak se problematika krize nedostává ještě příliš do popředí. Spíše je stále ještě podceňována. Podkladem k tomu byl i přechod kapitalismu do období tzv. dočasné stabilizace, jež u buržoazních ekonomů stejně jako u reformistů vyvolala iluze o organizovaném kapitalismu a o „věčné prosperitě“, jako výsledku blahodárného působení monopolů a dokonalého fungování kapitalistické úvěrové soustavy. Příznačný je tu např. názor anglického ekonomu R. G. Hawtreya, který měl vůbec krize jen za jev úvěrový a byl přesvědčen, že při mezinárodně koordinované úvěrové politice je možno vyhnout se krizím vůbec. Hawtrej napsal: „V Evropě byla zásadně dohodnuta na janovské konferenci r. 1922 mezinárodní spolupráce se zřetelem k tomu, aby se zabránilo nežádoucím výkyvům kupní síly zlata. Od té doby se tomuto ideálu přiblížila nejen Evropa, nýbrž i Amerika a můžeme doufat, že hospodářský cyklus, neblahá příčina toliké tísně před válkou a zvláště periodické nezaměstnanosti, stane se jen záležitostí čistě historického zájmu.“¹¹⁾

Zároveň se v této době objevují názory, jež mají teoreticky zdůvodnit možnost nepřetržitého rozmachu kapitalistického hospodářství a jež nakonec naleznou své nejhrolivější zastánce zvláště v budoucí krizi a depresi. Jsou to úvěrové teorie Alberta Hahna, jež možno v četných ohledech považovat za předchůdce Keynesova. Hahnovy názory se pak v zásadních otázkách shodují i s dříve již formulovanými názory Schumpeterovými o povaze kapitálu a úvěru.¹²⁾ Hahnova kniha *Volkswirtschaftliche Theorie des Bankkredits* vyšla poprvé roku 1920 a brzy se stala základem celé „hahnovské“ literatury, v níž byly Hahnovy myšlenky dále rozvíjeny.

Podstata Hahnovy i Schumpeterovy teorie je v tézi o tzv. kapitálově tvůrčí povaze úvěru. Co to znamená?

Oba ekonomové odmítají názor, že úvěr je jen nástrojem mobilizace dočasně volného peněžního kapitálu a jeho přenesením z dispoziční moci majitele, který pro něj nemá momentální použití, k jiné osobě, u níž je naproti tomu dočasný nedostatek kapitálu. Kdyby byl princip úvěru v tom, pak by prý kapitál, který je předmětem poskytnutí úvěru musil být zde již v momentu poskytnutí úvěru

¹¹⁾ R. G. Hawtrej, *Trade and Credit*, otištěno v „*Readings in Business Cycles Theory*“.

¹²⁾ Viz Schumpeter, „*Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung*“, kap. III.

a úvěr by jej jen nově rozdělil. Kapitál poskytnutý bankou, ať její vlastní, nebo u ní deponovaný, musil by tedy existovati již před poskytnutím úvěru a úvěr by nikdy nemohl převýšit úspory, tj. potenciální kapitál. Tvorba nového kapitálu by si tak vždy vyžadovala příslušných úspor jako zdroje této tvorby. Čím by tedy byli lidé šetrnější, tím by byla i země kapitálově bohatší, tím by byl hojnější i úvěr, nižší úroková míra a naopak.

Naproti tomu tvrdí Hahn i Schumpeter: Úvěr znamená v podstatě vytvoření kupní síly za účelem jejího přenechání podnikateli, ne však prostě přenechání již existující kupní síly. Hahn to vyjadřuje takto: Podle běžné teorie jsou pasivní operace bank předpokladem jejich aktivních operací. Ve skutečnosti je tomu však obráceně. Pasivní operace bank jsou reflexem aktivních operací. Poskytnou-li banky klientu úvěr, vytvářejí mu zatím zároveň i depozitum, kterým disponuje pomocí šeku. Z toho je zřejmá priorita aktivních operací před pasivními. Hahn zde tedy vychází z bankovní techniky, kdy se úvěr poskytuje vytvořením tzv. fiktivních depozit, žirových peněz, náhražek skutečných peněz, které mají v moderní kapitalistické soustavě peněžní, zejména anglosaské, ohromný význam, rozsáhlé použití a uplatnění. Hahn dále vychází z představy úplného a dokonalého bezhotovostního styku. Názory svých odpůrců kritizuje právě proto, že prý spočívají na myšlence hotovostního oběhu, a proto se nemohou vymanit z představy „existující zásoby“. Je si ovšem vědom, že úplný bezhotovostní styk dosud neexistuje. Přesto jej předpokládá, neboť vývoj prý k němu docela bezpečně směřuje.

Jaké z toho plynou důsledky? Protože kterákoliv banka, ne snad jen emisní banka, může komukoliv otevřít úvěr vytvořením takových fiktivních depozit, při čemž je v této činnosti omezena jen důvěrou v solidnost dlužníka, získává její klient prostředky, jimiž si může opatřit zařízení, stroje, suroviny, pracovní prostředky, s nimiž může podnikat. Prostě kupní síla vytvoření poskytnutím úvěru nahrazuje skutečné prvky výrobního kapitálu. Tak byl tedy úvěrem vlastně vytvořen kapitál, a to z ničeho, pouhou účetní operací, kdy banka na jedné straně připsala svému dlužníku jistou částku k dobru a na druhé straně ho hojnou částkou zatížila. Hahn ovšem netvrdí, že to mohou dělat všechny banky, nýbrž jen tzv. primární, kam však nepočítá jen cedulové banky. Naproti tomu sekundární banky, jež poskytují úvěr jen z vlastních nebo ze svěřených prostředků, úvěr a tím ani kapitál tvořit nemohou. Tyto banky jen redistribuují svěřené prostředky.

Protože si banky, jak řečeno, nemusejí klást žádné meze v poskytování úvěru, čímž se zároveň i tvoří kapitál, jsou i možnosti pro tvorbu kapitálu neomezené. Je ovšem nasnadě námitka, že tímto způsobem může být vyvolána inflace. Schumpeter skutečně soudí, že právě tak jako státní moc může eventuálně tisknout neomezeně papírové peníze, mohly by analogicky jednat i banky mající emisní právo, a nebrání-li jim v tom rozum. Hahn píše, že banky poskytující

úvěr budou samy dost opatrné na svou likviditu a že budou dbát na solventnost dlužníků. Rozhodně však odmítá omezování úvěrové expanze bank na základě rezerv kovu, neboť ty prý mají význam jen pro mezinárodní styky, ne pro vnitřní oběh. Hahn připouští jen hranici danou tím, co bychom mohli nazvat hranici národohospodářské efektivity úvěru. Úvěry by měly být zastaveny, jakmile by byly vyčerpány volné zdroje, tj. jakmile by dodatečnými úvěry nebylo možno získat další pracovníky a výrobní prostředky. Zkušenost prý však ukazuje, že této hranice není nikdy dosaženo, že výroba uvázne již dříve následkem stagnace spotřeby.

Hahnovy a Schumpeterovy názory spočívají na několika omylech, které se ovšem výborně hodí pro potřeby obhajoby kapitalistického hospodářství. Především je zcela neoprávněna Hahnova abstrakce od hotových peněz, pokud se týče vnitřního oběhu. A to je logická chyba. Žádná abstrakce nesmí jít tak daleko, že by se jí vůbec změnila samotná předpoklady problému. Proti této zásadě však jedná Hahn, jestliže abstrahuje od hotových peněz a buduje na tom svou teorii. Právě v krizích se ukazuje, že celý kapitalistický bezhotovostní oběh spočívá na důvěře v existenci hotových peněz. Jestliže toho Hahn nedbá, pak stojí jeho názory na písku.

Druhou chybou kapitálově tvůrčí teorie je ztotožnění peněžního kapitálu jako jedné z funkčních forem kapitálu s kapitálem vůbec. Schumpeter říká výslovně, že kapitál není souhrn statků sloužících určitým účelům, nýbrž že stojí proti světu statků.

„Kapitál je nástroj k získání statků. Stojí jako třetí činitel nutný pro výrobu ve směnném hospodářství mezi podnikatelem a světem statků. Tvoří most mezi oběma. Neúčastní se výroby bezprostředně, není sám ‚zpracováván‘, plní spíše úlohu, jež musí být splněna ještě dříve, než může začít technická výroba.

V momentu, kdy podnikatel má již nutný kapitál, ne však ještě výrobní statky, je možno vidět zřetelně, že kapitál není totožný s konkrétními statky, nýbrž že je to samostatný činitel.“⁴³⁾

Hahn sice hned na počátku své knihy podotýká, že se v krizi nařiká na nedostatek kapitálu, ačkoliv je nadbytek výrobků: správně tedy rozlišuje mezi peněžním a zbožním kapitálem. Avšak z celého dalšího kontextu knihy je zřejmé, že rovněž prakticky ztotožňuje peněžní kapitál s kapitálem vůbec. Z toho je ovšem přímá cesta k závěru: Na základě úvěru poskytují banky kupní sílu, to jest peníze, jež mohou sloužit jako peněžní kapitál. Poněvadž možnost poskytovat úvěr je neomezená, je neomezená i schopnost tvořit kapitál. Protože kapitalistická výroba se vyznačuje právě používáním kapitálu, je tak šťastně dokázáno, že se kapitalistická výroba může rozvíjet takřka neomezeně, bez obtíží, že tedy překonaná krizí je v moci kapitalistů, přesněji řečeno, v rukou úvěrové soustavy. Tak

⁴³⁾ Schumpeter, op. cit., str. 167.

mohou být všechny rozpory kapitalismu úspěšně odstraněny. Vhodná úvěrová politika bank, zejména další úvěrové expanze a snížení úrokové míry při hrozící krizi nebo při uvážnutí prosperity by mohly situaci zachránit. Hahn tak nakonec dochází k závěru, že alespoň teoreticky nepatří možnost „věčné prosperity“ do říše utopie.

Bezprostředním podnětem k již zmíněné „revoluci“ v buržoazní politické ekonomii byla strašlivá krize let 1929—1933, otřes, před nímž ustupovaly do pozadí všechny krize, jimiž až dosud kapitalismus prošel. Nešlo zde jen o krizi samu, o její sílu a hloubku, nýbrž též o další průběh cyklu, jenž budil skepsi k účinkům vnitřních sil kapitalismu schopných přivodit nový rozmach. Krize znamenala dokonalý hospodářský krach, vedla k zostřeným třídním bojům, vyvolávala i politické vření, jež nebylo bez nebezpečí pro samou existenci kapitalismu. Pod dojmem těchto skutečností musili buržoazní ekonomové změnit svůj přístup ke zkoumání krize. Nyní bylo nutno postavit do ohníka zkoumání její problematiku, a to nejen z hlediska teoretického rozboru, nýbrž i z hlediska praktického řešení. Jestliže buržoazní politická ekonomie nechtěla ztratit respekt jak u širokých mas, tak u buržoazie, nemohla se prostě spokojit s tím, že by ukázala na nebezpečí a význam krize, nýbrž byla nucena najít i cesty, které by krizi ne-li odstranily, tedy alespoň podstatně zmírnily. Proto teorie krize a cyklu vůbec se nyní proplétá i s praktickými protikrizovými hospodářskými programy. Jak jsme již uvedli dříve, nebyl tento úkol proveditelný bez revize některých pouček tzv. ortodoxní politické ekonomie, jejíž základní kategorie však neztratily svou platnost ani pro „novou“ buržoazní politickou ekonomii. V tom je celý smysl „revoluce“ v buržoazní politické ekonomii, která je spojena, jak jsme uvedli již dříve, zejména s dílem J. M. Keynesa.¹⁴⁾ Do jisté míry shodné názory s Keynesem hlásala i řada švédských ekonomů v 30. letech, známých pod názvem „stockholmská škola“. Její předchůdcem byl již Knut Wicksell, z pozdějších ekonomů sem patřili hlavně G. Myrdal, E. Lindahl a B. Ohlin, kteří si rovněž získali velikou mezinárodní reputaci v 30. letech. Podstata názorů všech těchto ekonomů je jednak v revizi teorie rovnováhy, jednak ve změně názorů na úlohu státu v poměru ke kapitalistickému hospodářství.

Vyložili jsme, že dřívější buržoazní politická ekonomie vycházela z teorie rovnováhy, již spojovala zároveň s principem hraniční užitečnosti, resp. produktivity, s plnou zaměstnaností a se Sayovým zákonem odbytu. Z toho vyplývalo odmítání možnosti všeobecné nadvýroby, přiznání jen částečné nadvýroby, již prý bylo možno odstranit dostatečným snížením výrobních nákladů a cen včetně mezd. Nezaměstnanost byla podle toho jen výsledkem tvrdohlavosti dělníků, kteří nechtěli přijmout nižší mzdy. Tato koncepce odpovídala v podstatě představám jednotlivého kapitalisty, uvažujícího o příčinách uvážnutí odbytu svých vý-

¹⁴⁾ Viz zejména „General Theory of Employment, Interest and Money“.

robků a hledajícího východisko ve snížení nákladů vůči konkurentům. Propuknutí krize však ukázala nesmírně ostře takové obtíže, které nutily připustit všeobecnou nezaměstnanost i všeobecnou nadvýrobu. Bylo tedy nutno změnit i metodu zkoumání, bylo nutno přihlídnout k podmínkám reprodukce veškerého společenského kapitálu, zkoumat, čím se určuje objem zaměstnanosti a objem poptávky vůbec. V buržoazní politické ekonomii se to vyjadřuje protikladem „mikroekonomického“ a „makroekonomického“ zkoumání. A makroekonomické, národohospodářské veličiny jsou právě v ohnisku Keynesovy pozornosti.

Keynesovy názory vycházejí z převažujících depresních tendencí v první etapě všeobecné krize kapitalismu a z faktu chronické nezaměstnanosti. Keynes správně usuzuje, že rozmach výroby závisí na investicích, všímá si vztahu mezi růstem zaměstnanosti, a proto svou pozornost upíná především k investicím, jejich vlivu na zaměstnanost a národní důchod. Východiskem je pro něj vztah mezi spotřebou, úsporami a investicemi. Veškerý důchod je částečně vynaložen na spotřebu a částečně je uspořen. Veškerá výroba se pak dělí na výrobu statků spotřebních a investičních. Protože podle Keynesese všechny důchody plynou nakonec z výroby, plyne z toho i rovnost mezi sumou důchodů a hodnotou výroby. Přitom výdaje na spotřebu se kryjí s hodnotou spotřebních předmětů, tedy i hodnota investic se musí rovnat úsporám. Taková je Keynesova základní podmínka rovnováhy, z níž však nikterak neplyne, že rovnováha nastane při plném využití všech výrobních zdrojů, zejména pracovních sil. Zda-li tak nastane, je otázka rozsahu investic, jež jsou však nakonec vždy rovny úsporám.

Tím se dostáváme ke třem činitelům, na nichž závisí podle Keynesese velikost národního důchodu, investic a tím i nezaměstnanosti. Jsou to:

1. Sklon k spotřebě, jímž se míní zlomek vyjadřující tu část národního důchodu, která je spotřebována. Keynes tvrdí, že s růstem národního důchodu se spotřeba zmenšuje, že stále více roste podíl úspor. Z toho vyplývá důležitost dalších dvou činitelů, na nichž závisí rozsah investic, jež musí pohltit úspory.
2. Hraniční efektivnost kapitálu, čímž se rozumí úroková míra, při níž musí být eskontovány nejvyšší očekávané výnosy z určité investice po dobu jejího trvání tak, aby částky získané eskontem se rovnaly hodnotě investic. V podstatě zde tedy máme co dělat s očekávaným ziskem.
3. Výše úroku, ježž Keynes chápe jako cenu peněz. Závisí jednak na množství peněz, jednak na sklonu k likviditě, tj. ochotě držet určitou peněžní hotovost.

Na vzájemném poměru očekávané výnosnosti investic a úrokové míry závisí podle Keynesese rozsah investic. Má-li být pro ně dostatečný podnět, musí být úroková míra trvale nižší, než hraniční výnosnost kapitálu. V podstatě tedy Keynes tvrdí, že investice jsou určeny zhodnocovacími možnostmi kapitálu a krizi vysvětluje právě zhroucením hraniční efektivnosti kapitálu. Její rozsáhlé výkyvy jsou podle něho příčinou cyklu. Kromě toho s tím jak roste národní důchod,

zmenšuje se relativně i část spotřebovaná a roste část uspořená. Avšak s růstem používaného kapitálu mizejí postupně výhodné investiční příležitosti a tím klesá jejich hraniční efektivnost. Úspory by tak nebyly investicemi odčerpány, klesla by zaměstnanost, důchody a vyrovnání úspor s investicemi by se nakonec uskutečnilo na nižší úrovni, při neúplném využití výrobních možností. Proto je nutno záměrně snižovat úrokovou míru vhodnou bankovní politikou. Ani to však nelze dělat do nekonečna. Existuje totiž určité minimum, pod něž se úroková míra stlačit nedá. Keynes tak dochází k závěru, že soukromá iniciativa nedovede zajistit objem investic nutný k udržení plné zaměstnanosti. Proto je žádoucí „socializace investic“. Tímto mlhavým termínem myslí Keynes určité regulování kapitalistického hospodářství státem.

Není účelem této stati podávat podrobnou kritiku Keynesova učení, proto se jeň letmo dotkneme jeho některých stránek, zejména vzájemného vztahu oněch tří základních, „nezávisle proměnných činitelů“, kteří působí protichůdně, jak si ukážeme.

Především je to otázka sklonu k spotřebě. Keynesova formulace je jen přerouceným konstatováním rozporu mezi výrobou a spotřebou. Keynes hovoří o dlouhodobě klesající tendenci sklonu k spotřebě spojené s růstem národního důchodu. Motivuje však tuto tendenci psychologicky, hovoří tu o „základním psychologickém zákonu“. Tak zde v otázce podspotřeby zaznívá nový tón. Podspotřeba u Keynesa nesouvisí s rozdělením důchodů, nýbrž s velikostí důchodů a s psychologii příjemce důchodu. Je tedy nezávislá na třídním důchodu. Ve skutečnosti však zde nejde o psychologii, nýbrž o projev antagonismů třídní společnosti, v níž spotřeba hlavní masy spotřebitelů je natrvalo určena hranicemi hodnoty pracovní síly. Žádá-li Keynes zvyšování sklonu k spotřebě jako prostředku pro udržení vyšší hospodářské aktivity, může to znamenat jen snahu o vyšší spotřebu buržoazie.

Je tu dále rozpor mezi prvním a druhým činitelem. Na jedné straně se má zvýšit sklon k spotřebě, na druhé straně žádá Keynes maximální hraniční efektivnost kapitálu, tj. v podstatě maximální zisk. Jeho vulgárně ekonomické hledisko mu brání vidět, že tohoto zisku se právě dosahuje na účet pracujících — hlavní masy spotřebitelů.

Konečně jde o vztah mezi hraniční efektivností kapitálu a úrokovou mírou. Keynes se především dopouští chyby tím, že ztotožňuje peníze s kapitálem. Na úrokovou míru má podle něho hlavní vliv jednak množství peněz (o němž rozhoduje úvěrová politika bank), jednak sklon k likviditě. Opět zde vidíme, jak Keynes zdůrazňuje psychologickou podmíněnost ekonomického dění. Vidíme však také, že Keynes nakonec připisuje úvěru podobně jako Hahn samostatnou schopnost tvořit kapitál. Tím i odtrhává pohyb a tvorbu zápůjčního kapitálu od pohybu průmyslového kapitálu. To je nesprávné, neboť je známo, že tvorba zápůjčního kapitálu je závislá na pohybu průmyslového kapitálu. To Keynes ve

skutečnosti popírá. Tím není řečeno, že pro investice není poměr míry zisku a míry úroku bez významu. Tento význam však není tak veliký, jak tvrdí Keynes. Vždyť velké kapitalistické podniky se dnes rozvíjejí z podstatné části právě na účet vlastních nerozdělených zisků. Jde tedy nakonec o to, že nezávislost pohybu zápůjčního a průmyslového kapitálu je pouze relativní, ne absolutní, neboť průmyslový kapitál je zdrojem zápůjčního kapitálu.

V Keynesově systému mají veliký význam subjektivně psychologické okolnosti, zejména vyhlídky na budoucí hospodářský vývoj. Dnešní hospodářská rozhodnutí jsou motivována hlavně nadějí na prodej, důchod, náklady, ceny. Největší vliv na tato očekávání má minulé zkušenost, zejména z nejčerstvější minulosti. Dobrá tržba vzbuzuje naději, že tak tomu bude i nadále. Připomeňme si též, že i hraniční efektivnost kapitálu chápe Keynes jako očekávaný zisk. Tak očekávání má u Keynesa rozhodující vliv pro stanovení velikosti Keynesových strategických faktorů (jež samy jsou opět podloženy psychologicky) — hraniční efektivnosti kapitálu, sklonu k spotřebě a sklonu k likviditě.

Důraz, který Keynes klade na úlohu očekávání, jej sblížuje s ekonomy stockholmské školy, jejichž teorie vznikla přibližně současně s Keynesovým systémem.¹⁵⁾ Švédští ekonomové zkoumají podobně jako Keynes podmínky rovnováhy a rovněž vycházejí z rovnosti úspor a investic. Rozlišují však mezi uskutečněnými investicemi a úsporami (*ex post*), jež se sobě vždy rovnají, a úsporami očekávanými (*ex ante*), kde shoda nemusí nutně být. V takovém případě je pak uveden v pohyb proces, pod jehož vlivem se budou důchod, úspory a investice *ex post* lišit od obdobných veličin *ex ante*. Objeví se neočekávaný důchod, nezamýšlené investice a úspory. Vyrovnání mezi investicemi a úsporami nastane pak např. takto: jsou-li úspory *ex ante* vyšší než investice *ex ante*, dojde nakonec k tomu, že zásoby u výrobce budou vyšší, než bylo předpokládáno a tento přírůstek představuje přírůstek investic.

Nákupy investičních statků i spotřebních předmětů se řídí očekávanými vyhlídkami na zisk, resp. příjmy. Hospodářský život je proto determinován změnami v těchto vyhlídkách a záleží na rychlosti, s jakou budou probíhat příslušné psychologické reakce, jež se odrazí na ochotě kupovat. Tím jsou ovšem ovlivněny ceny, příjmy atd. Vidíme tedy, že stockholmská škola připisuje stejně jako Keynes rozhodující význam psychologickým procesům, změnám v ochotě kupovat na základě změn ve vyhlídkách na důchody atd. Ohlin např. poznamenává, že Keynesova termínu „sklon k spotřebě“ by mohlo být dobře použito pro vyjádření vztahu mezi očekávaným důchodem a plánovanou spotřebou.

Podobně jako u Keynesa má i u stockholmské školy důležitý význam státní regulování hospodářství. Můžeme přímo konstatovat, že protikrizové programy

¹⁵⁾ Zde vycházíme hlavně z výkladu učení „Stockholmské školy“ v podání Ohlinové v článku „Some Notes on the Stockholm Theory of Saving and Investment“, *Economic Journal* 1937, otištěno v „Readings in Business Cycle Theory“, Philadelphia 1944.

v první polovině 30. let byly z větší části inspirovány názory představitelů stockholmské školy na význam státních výdajů pro přemáhání krize a nezaměstnanosti. Bezprostředním podnětem pro zkoumání těchto otázek byla značná nezaměstnanost, kterou Švédsko trpělo ve 20. letech a pochopitelně zejména ve 30. letech. Názory stockholmské školy v tomto ohledu vyjádřil souhrnně Myrdal v příloze k rozpočtu na rok 1933, kde vyzvedl požadavek veřejných investic financovaných na účet dočasného schodku státního rozpočtu, schodku, který by byl vyrovnán v období oživení a prosperity. Podle názorů stockholmské školy neměly tyto výdaje nahrazovati soukromou podnikatelskou činnost, nýbrž ji jen doplňovat tam, kde by soukromokapitalistický podnikatelský princip selhával. Tato škola se také nedomnívala, že by bylo možno podobnými opatřeními krizi odvrátit vůbec. Jak poznamenává jeden z jejích členů Lundberg, „cílem této politiky bylo jen jisté vyrovnání cyklických výkyvů příbrzděním rozmachu a zmírněním depresí“.¹⁶⁾

Ani Keynes ani stockholmská škola se neomezovali jen na teorii krize. Jejich cíl byl vyšší. Šlo jim o to, vytvořit teorii reprodukce kapitálu vůbec. V tom pak byla teorie krize jen jedním momentem. Jak jsme se výše zmínili, znamenaly jejich teorie jistou revizi dřívější koncepce rovnováhy i hospodářské úlohy státu. Na základě předchozího výkladu učení Keynesova i stockholmské školy si stručně ukažme, v čem spočívá tato revize, jež byla nazvána přímo „revolucí“ v buržoazní politické ekonomii.

Všimněme si nejprve teorie rovnováhy. Stará teorie nepřipouštěla všeobecnou, nýbrž jenom dílčí nadvýrobu a byla spojena s představou plného využití všech výrobních zdrojů včetně pracovních sil. Keynes tuto myšlenku odvrhne a staví proti ní možnost rovnováhy i při neplné zaměstnanosti a při hospodářské stagnaci. Jeho teorie je tedy v tomto ohledu realističtější než teorie jeho předchůdců. Připouští vážné rozpory a obtíže kapitalismu a vyslovuje nedůvěru v blahodárnost automatického působení jeho vnitřních sil; zároveň však chce hledat cesty, jak zvenčí tyto vnitřní síly podpořit a tím kapitalismus obrodit. To je smysl jeho revize zastaralých pouček ekonomické teorie.

Stará teorie vycházela, jak jsme se zmínili, z rovnováhy mezi výrobou a prodejem u jednotlivého podniku. Byla vybudována mimo jiné i na představě, že tuto rovnováhu je možno vždy zajistit dostatečně přizpůsobivou cenovou politikou, samozřejmě včetně mezd. A z úhrnu těchto jednotlivých podnikových rovnovah plynula podle teorie i celková rovnováha národního hospodářství. Avšak představy o neomezené přizpůsobivosti cen utrpěly ránu ve 20. a zejména v 30. letech. Úporné mzdové boje britského dělnictva obrátily pozornost k otázkám tvorby důchodů a ztrnulost monopolizovaných cen se plně projevila i v letech krize. Projevovalo se i nízké tempo rozvojových investic, svědčící o slabé

¹⁶⁾ E. Lundberg, „Business Cycles and Economic Policy“, str. 119, George Allen and Unwin, Londýn 1957.

akumulaci, což vedlo k nízkému tempu rozvoje výroby zvláště ve Velké Británii. To všechno svědčilo o neudržitelnosti teze o všeobecné rovnováze jako úhrnu jednotlivých dílčích rovnováh a o nutnosti zkoumat reprodukční proces z hlediska úhrnných národohospodářských veličin. Otázky národního produktu a národního důchodu se dostávají do střediska zájmu a buržoazní ekonomové hovoří o přechodu od „mikroekonomického zkoumání k makroekonomickému“. Významnou úlohu v tomto směru měla Keynesova teorie. V tom je druhý prvek keynesovské revize teorie rovnováhy.

Důležitým rysem Keynesovy teorie (i stockholmské školy) je i nová kvalita zdůrazňování psychologických procesů v hospodářském dění. O psychologii se opírala již rakouská škola, jež se však v tomto směru omezila na teorii hodnoty. Keynes však rozšiřuje psychologizování i na „makroekonomické“ veličiny. Rozpor mezi výrobou a spotřebou u něho vystupuje v psychologickém hávu jako „základní psychologický zákon“ klesajícího sklonu k spotřebě. U Keynese i u stockholmské školy je psychologickými reakcemi na změny v očekávaných národohospodářských veličinách podložena celá dynamika hospodářských procesů. Vznik krize je u Keynese motivován psychologicky — jako následek zhroutení hraniční efektivity kapitálu, již chápe jako vyhlídku na zisk, tj. psychologicky. U Keynese i u stockholmské školy, kde je středem zájmu rovnováha zkoumaná z hlediska celé soustavy, je její podmínkou především rovnost úspor a investic. Obojí veličiny jsou však podmíněny vyhlídkami na zisk, na důchod, na celkový vývoj hospodářství. Rovnováha je tedy ve skutečnosti podmíněna rovností mezi plánovaným a skutečným vývojem, v němž mají velký význam psychologické momenty. Celkové pojetí rovnováhy tak získává silný psychologický charakter, který se později výrazně projevuje u R. F. Harroda v koncepci „zaručené rovnováhy“ jakožto stavu plného uspokojení jednotlivých podnikatelů.

Fakticky Keynesova teorie i učení stockholmské školy popírají existenci objektivních ekonomických zákonů a objektivní determinovanost ekonomického vývoje. Štockholmská škola např. poukazuje na dynamičnost hospodářského dění. Zároveň však vždy zdůrazňuje rozhodující význam psychologických činitelů, změn v představách a náladách hospodařících subjektů.

Je pravda, že se hospodářské dění uskutečňuje prostřednictvím jednajících lidí a že je tedy nutno počítat i s jejich psychologií. Z toho však zdaleka neplyne primárnost psychologických stavů. Reprodukční proces se řídí objektivními zákony, na nichž spočívá i konjunkturální cyklus. Jen v těchto objektivně vymezených hranicích se mohou v hospodářském dění utvářet i nálady a očekávání hospodařících subjektů. U stockholmské školy však tyto anticipace vystupují jako samostatná síla determinující a utvářející hospodářské procesy. Podobně je tomu též u Keynese, ať již uvedeme sklon k spotřebě, hraničící efektivity kapitálu nebo sklon k investicím. Ukazuje se nám tedy, že i celý cyklus je vlastně podmíněn psychologicky střídáním optimistických a pesimistických nálad a že

nemá nic společného s třídními rozpory kapitalistické společnosti. Jak Keynes, tak stockholmská škola tedy psychologizují a subjektivizují hospodářské procesy, takže ekonomické zákony vystupují jako výraz subjektivních procesů plynoucích z vědomí lidí.

Smyslem této koncepce je popřít nebo alespoň oslabit objektivní nutnost rozporů kapitalismu a krizí, neboť může být vhodným podkladem protikrizové politiky opírající se jak u Keynesa, tak u stockholmské školy o regulování ekonomiky státem. Dostatečné státní výdaje totiž mohou být právě dobrým podkladem pro příznivé anticipace vysokých příjmů, cen atd., což se projeví příznivě i na hospodářském životě. Státní rozpočet se prý může stát spolehlivým regulátorem hospodářského života a může zaručit víceméně stálou prosperitu.

Tyto názory ovšem stojí v podstatě na písku. Ignorují totiž fakt, že cyklus nemá své kořeny v psychologii podnikatelů, nýbrž v objektivních rozporech kapitalistické reprodukce. Že dostatečná investiční činnost je podmínkou prosperity, je jistě správné. Je možno souhlasit i s tím, že státní výdaje, zejména, jdou-li na rozsáhlé investice, mohou ovlivnit i průběh cyklu. Je však třeba si uvědomit, že investice, jako základ rozšířené reprodukce, znamenají i rozšířenou reprodukci rozporů kapitalismu. Je nutno si dále uvědomit i to, že pokud se nezmění třídní struktura státu, nemohou státní zásahy změnit nic na základním rozporu kapitalismu jako poslední příčině krizí. Proto je také nemohou odstranit. Kromě toho je třeba podtrhnout, že v současné době může buržoazní stát vystupovat především jenom jako nástroj monopolů, za jejichž panství jsou právě rozpory kapitalismu zostřovány do krajnosti. Z toho všeho plynou omezené možnosti regulování kapitalistického hospodářství státem.

I když si jsou Keynesovo učení a názory stockholmské školy velmi blízké svou podstatou i svým cílem — přispět ideologicky k regeneraci kapitalismu —, jsou mezi nimi určité rozdíly. Nebudeme se zde zabývat těmi rozdíly, jež jsou pro naše účely podružné povahy, jako jsou např. některé rozpory v teorii úvěru a úroku. Všimneme si jen diferencí v zásadním přístupu ke zkoumání reprodukčního procesu.

Lundberg píše, že vcelku v 30. letech se ve Švédsku na rozdíl od Anglie a USA¹⁷⁾ nehovořilo o dlouhodobé stagnaci. Odrážel se v tom příznivější hospodářský vývoj Švédska mezi první a druhou světovou válkou ve srovnání s oběma zmíněnými státy. Stockholmská škola proto necítila potřebu vypracovat teorii, jež by objasňoval celkový objem zaměstnanosti i velikost národního důchodu. To bylo naopak snahou Keynesovou, který podle Lundbergových slov „dal svému výkladu zvláštních podmínek třicátých let charakter teorie, jež by měla všeobecnou platnost pro stárnoucí kapitalistickou společnost“. Z uvedených důvodů neměla stockholmská škola tedy v úmyslu vypracovat teorii peramanentního regu-

¹⁷⁾ E. Lundberg, op. cit., str. 122.

lování ekonomiky státem. Její snaha směřovala spíše k jisté stabilizaci hospodářského vývoje tím, že by státní hospodářská aktivita jen doplňovala podle potřeby aktivitu soukromou.

Ani Keynesova teorie, ani názory stockholmské školy nepadly z čista jasna. Bylo by mylné se domnívat, že se objevily v buržoazní politické ekonomii náhle a nečekaně. Zejména to neplatí o názorech Keynesových. Již jsme měli příležitost ukázat na souvislost Keynesova učení s Hahnovými teoriemi, souvislost, na niž upozorňuje i sám Hahn.¹⁸⁾ V otázce sklonu k spotřebě je zase zřejmý vliv J. A. Hobsona. V Německu konečně s podobnými názory jako Keynes vystoupil již počátkem 30. let Lautenbach, v Anglii Durbin, dále autoři kolektivní práce *Future of Monetary Policy*. Keynesova zásluha v buržoazní politické ekonomii není tedy ani tak v tom, že by jí razil zcela nové cesty, nýbrž že shrnul a systematicky vyložil názory buržoazní politické ekonomie na možnosti ozdravení těžce chorého kapitalismu. Keynesovo učení i názory švédských ekonomů jsou zároveň i rozsudkem nad staromódním liberalismem, který přisuzoval státu jen úlohu strážce a ochránce kapitalistického řádu. Teoreticky zdůvodňují ekonomickou funkci buržoazního státu v současné době, kdy tato ekonomická funkce samozřejmě nemůže být ničím jiným než projevem státně monopolistického kapitalismu. Přesto však Keynes i stockholmská škola nevtiskli do rukou teoretickou zbraň jen buržoazii, nýbrž i reformismu a oportunistu. Falešné, nadtřídní chápání buržoazního státu umožnilo pravicové sociální demokracii všech kapitalistických zemí udělat z Keynesova učení i z teorie stockholmské školy teoretický fundament demagogických výkladů o evoluční cestě kapitalismu k socialismu, o státu blahobytu i o transformaci kapitalismu. Z těchto důvodů si získal Keynesův směr i stockholmská škola vůdčí postavení v soustavě buržoazní ideologie ve 30. letech a ve velké míře i v současné době.

V našem stručném přehledu jsme se zdaleka nezabývali všemi buržoazními teoriemi krize. Všimli jsme si jich především z hlediska historického vývoje a přihlédli jsme zejména k těm teoriím, jež měly největší význam a vliv v české a slovenské buržoazní politické ekonomii, jak to odpovídá tématice práce. Zároveň jsme se snažili odhalit i třídní aspekty různých teorií, tj. jak tyto teorie sloužily potřebám apologetiky kapitalismu.

Vzniká však též otázka jejich klasifikace z hlediska gnozeologického, jež by ukázala, jaká poznávací hlediska buržoazní teoretikové aplikují. Základním a obecným hlediskem je tu teorie rovnováhy a jednotlivé teorie se vlastně liší podle toho, kde hledají poruchy rovnováhy. Podle toho je možno shrnout zkoumané teorie zhruba do těchto skupin:

- I. Nejistota a citové vlivy, tj. střídané vlny pesimismu a optimismu, jakož i omyly v posuzování hospodářské situace (Pareto, Marshall, v podstatě i stockholmská škola).

¹⁸⁾ Srov. o tom A. Eidelnant, „Buržoaznyje teorii děněg, kredita i finansov“.

II. Všeobecná nadvýroba, jež je způsobena

- a) nerovnoměrným rozdělením důchodů — Rodbertus, Hobson,
- b) zvláštním charakterem rozvoje moderního průmyslu, kdy výstavba nových kapacit se uskutečňuje tak dlouho, že se ztrácí kontakt s potřebami trhu — Spiethoff, Aftalion,
- c) spojení, tvorba a investice kapitálu — Tugan-Baranovskij.

III. Nové kombinace hospodářské, tj. inovace — Schumpeter.

IV. Peněžní poruchy rovnováhy, tj. úvěrové teorie krize (Hawtrey).

V. Podnikatelský zisk — jeho zhroucení jako příčina krize — sem patří vlastně i Keynesova teorie.

Mitchell případně konstatoval, že jednotlivé teorie se navzájem nevylučují, nýbrž že jejich autoři zpravidla kladou různý důraz na jednotlivé rysy reprodukčního procesu. Neříká to náhodně. Buržoazní ekonomové nemohou samozřejmě nikdy přičíst vinu za krize přímo podstatě kapitalismu, jeho vykořisťovatelskému charakteru. Proto hledají tuto příčinu v jednotlivých stránkách reprodukce. Nelze také říci, že by při tom často nepoukázali i správně na jednotlivé dílčí poruchy. To se zvláště vyhraněně projevuje u teorií, podle nichž má vlastně každá krize svou specifickou příčinu. Vždy se však pečlivě vyhýbají obecné příčině. Lze proto i říci, že se tyto teorie spíše navzájem doplňují, než aby se potíraly a vyvracely. Rozpory mezi nimi jsou proto často jen slovního rázu.

Pro nás však vzniká i otázka, jak pokračovat v dalším výkladu.

Viděli jsme, že při celé problematice krize v buržoazní politické ekonomii měl vždy veliký význam vztah mezi rovnováhou a krizí. To nám bude vodítkem i při dalším postupu, který zahájíme kritikou teorie o krizi jak ji vypracoval směr, jenž byl v buržoazní československé republice v politické ekonomii nejvýznamnější, tj. kritikou názorů brněnské ekonomické školy. Zvolený postup bude užitečný i proto, že teoretické spory kolem zvláštní povahy krize let 1929—1933 se namnoze točily právě kolem toho, jakým způsobem byla v daném případě rovnováha porušena.

Tím se však dostáváme i k další otázce. S nebývalým zájmem, který na sebe problematika krize soustředila v souvislosti s krizí let 1929—33 bylo spojeno i to, že se stala zvláštním předmětem studia přímo právě tato krize, pro níž byly hledány specifické příčiny i protikrizová politika. Nemálo pro náš účel důležitých autorů se dokonce omezuje jen na takový výklad a nesnaží se ani vypořádat se s problematikou krize obecněji.

Proto se jeví účelné v dalším postupu pojednat zvláště o obecných teoriích krize v českém a slovenské literatuře a zvláště o specifické problematice krize let 1929—33 spolu s požadovanou hospodářskou politikou. Uvidíme, že se přitom setkáme se všemi gnozeologickými prvky, jež jsou uvedeny shora v bodech I.—V.